

Hagyomány és újítás

a magyar szépírói stílus történetében

A stílustörténet elméleti és módszertani kérdései az utóbbi időben fokozott figyelemben részesülnek valamennyi határtudományban. Persze, sok minden vitatott, sok minden tisztázatlan. Még annak megítélésében sincs egység, hogy tulajdonképpen mi a tárgya a nyelvi formákat előtérbe állító stílustörténetnek: az egyéni stílusok egymásutánja? az irodalmi irányzatok stílusa? a korstílusok? A kérdéseket folytatni könnyű volna. Annál nehezebb viszont feleletet adni rájuk. Felelet értékű példa, próbálkozás, ha nem is sok, de van.

Stílustörténeti elméletek

Paul Böckmann a német költői stílus fejlődését vizsgálja a középkori figuratív költészettől egészen a modernig. Fő témája (némileg még szellemtörténeti nézetek érvényesítésével): a formai átalakulások világnézeti értelmezése. Szerinte ugyanis a formateremtő elveket közelebről „az élet értelmezésében” megfigyelhető változások szabják meg (*Formgeschichte der deutschen Dichtung*, 1949). S. Kroeber viszont a névszói és igei stílus eltérő arányaira korlátozza az angol szépírói stílus történetét. Az „értelem” költői, mint Johnson, Donne, Coleridge, az igés kifejezési módot kedvelték, az „érzelmesség” és a „vízió” költői, főleg Spenser, Milton, Tennyson, inkább a mellékneveket szerepeltették nagyobb arányban (*Parts of Speech in Periods of Poetry*, 1958). Tudor Vianu a nyelvi elemek eltérő esztétikai szerepei szerint elkülöníthető irodalmi kategóriák (dialogus, környezetrajz, portré, lélektani elemzés) változásaiban látja a fejlődés lényegét (*Etape în dezvoltarea artistică a limbii române*, 1961).

A korstílus és egyáltalán a stílustörténeti elv jól ismert az irodalomtudományban is. Wellek és Warren az irodalmi alkotás egyik külsőleges megközelítési lehetőségének tartja a művészetek fejlődésére alapozó stílustörténeti szemléletet (*Theory of Literature*, 1949). P. H. Teesing tovább megy, és azt bizonygatja, hogy az irodalomtörténet stílusirányzatok szerinti rendszerezése és korszakolása hasznos és tudományosan is megokolt eljárás (*Das Problem der Perioden in der Literaturgeschichte*, 1949). Valósággal fetiszizálja azonban a stílusirányzatokat C. J. Friedrich. Ő a művészetek és így az irodalom fejlődésének lényegét abban a folyamatban látja, ahogyan a stílusok egymást követik. Hibáztatható és egyoldalú véleménye szerint a stílusból minden levezethető: irodalom, művészet, sőt még a társadalom története is, de magának a stílusnak a keletkezése semmiből sem magyarázható meg (*Style as the Principle of Historical Interpretation*, 1955).

A magyar irodalomtörténet hatékony összefoglalásában több helyen is jelen van a stílustörténeti szempont; ez ugyan nem vezérlő elve itt a korszakolásnak, már csak azért sem, mert jó néhány stílusnak, mint a rokokónak vagy a naturalizmusnak, nincs korszakmeghatározó ereje, de a fejlődésrajzok stílustörténetileg is árnyaltak.

De nemcsak a kutatandó tárgy kijelölésében, hanem a magyarázó elméletekben és a kifejtés módjában is nagy változatosságot tapasztalhatunk. Nagyon megoszlanak a vélemények például abban, hogy lehet-e művészet-történeti analógiákat keresni a szépírói stílus fejlődésében. E tekintetben a szellem-történeti irányzat túlzásai egyoldalú reakciót váltottak ki a szakemberekből olyannyira, hogy sokan a párhuzamosságoknak még a feltételezését is elvetették. A költő Babits viszont így vélekedett: „Építészetben, szobrászatban, festészetben a gótika szónak fontos és határozott jelentése van [...] De szabad-e gótikáról beszélni az irodalomban? A szigorú tudós vállat vonja a kérdésre, s a laikus csodálkozva fülel föl. Gótika színek és vonalak nélkül? Gótika csupa szavakból, rímekből? Pedig biztos, hogy művészet és irodalom közt mély szellemi összefüggés van. A művészeti stílus nem véletlen divat vagy külsőséges fogások rendszere. Vonal és szín óhatatlan kifejez valamit — ahogyan mondani szokták — a kornak lelkéből. Ugyanabból, amit írásban

és szavakkal fejez ki az irodalom. Ahol a kifejezés tárgya ugyanaz, kell valami közösnek lenni a kifejező eszközökben is" (Rádióelőadás 1936; közli Vezér Erzsébet: *Irodalomtörténet*, 1969. I. 160.).

Vitatott továbbá az egymást követő stílusok értékelésének lehetősége is. Hogy a stílusok egymásutánjában van fejlődés, azt a legtöbb szakember elismeri. E fejlődés módjait azonban megint többféleképpen magyarázzák. A számunkra legelfogadhatóbb nézet szerint egy-egy korszak stílusának dinamizmusát az elavuló régi és a születő új elemek állandó mozgásában kell látnunk: „Egy új stílus sohasem független az előzőktől, illetve a megelőzők egész sorától, hanem bizonyos mértékig szintetizál, magába foglalja korábbi stílusok számos elemét [...]. De ugyanígy valamennyi stílusban megtaláljuk számos későbbi stílus előhírnökét is" (Klanciczay Tibor: *Marxizmus és irodalomtudomány*, 1964).

Érdemesnek látszik a magyar szépirodai stílus történetéből néhány olyan mozzanatot kiválasztani, amely az új, korszerű kifejezésért való küzdelmet és a túlhaladott, elvetett régítől különböző hagyomány újító erejét példázza.

A stílusforradalmak tanúságai

A magyar szépirodai stílus története három korszakváltó forradalmat ismer: Kazinczy stílusreformját, Petőfi és Arany népies forradalmát és a *Nyugat* újítását.

Mindhárom esetében az újítók elvetik a fejlődést akadályozó régít, és nagy odaadással alakítják az újat. De az is igaz, hogy eszményeiket igazoló elődöket keresnek a múltból. Talán csak Kazinczyék újítása kivétel, mert nem volt kihez fordulniok, hisz Bessenyei érvelése szerint: „magyarul profánus írók nem is voltak“. A régít jelentő vallásos színezetű stílust, az „áhitatos“ modort sem ő, sem társai nem tartották megfelelőnek, mert mint mondja: „mi világi írók a szerint nem mehetünk“ (*Magyar néző*). Ezért újítottak fordítások alapján. Persze mindez nem zárja ki azt, hogy értékelnivalót azért ne találtak volna a múltban. A barokkellenes, kényes izlésű Kazinczy szinte lelkesedve így írt Zrínyiről: „Melly szép nyelv azon durva századból: melly férfias lélek tündöklék elő Zrínyinek minden szavain!“

Petőfi és Arany népies forradalma elvetette a klasszicizmus elvontságát és keresett választékosságát, a romantika bonyolultságát és itt-ott túlzó nyelvi pompáját, valamint az almanach-lira finomkodásait és mesterkélttségét, a „szobalevegőjű költészet“-et (Pándi Pál). Petőfi stílusparódiája, A *helység kalapácsa* és Arany *Elveszett alkotmánya* támadó bírálata a sablonos, modoros és szertelen stílusnak. Követendő példát a múltból keveset találtak. Némi nosztalgiával mindketten Gvadányit idézik. A naiv vagy vaskos, hétköznapi stílusformákból sarjadó, Arany szavai szerinti „zamatokat“ kedvelhették nála, és azt a nyelvi épiséget, Petőfi kifejezésével a „magyar constructio“-t (*A régi jó Gvadányi*), amely a hagyományörző írókkal a felvilágosodás eltérő érdekű újításai következtében elenyészett.

Petőfi és Arany demokratikus népiességüknek megfelelően a korabeli népnyelvből újították meg a szépirodai stílust, és ezzel áthidalták azt a nagy és mély szakadékot, amely Kazinczy reformja nyomán keletkezett az irodalom és a népnyelve között.

A *Nyugat* újítása az elszürkült és ellaposodott népnemzeti hagyomány ellen irányult. Szabolcska Mihálynak és társainak naiv, édeskés költészetét Ady nemcsak az új időknek új dalaival nyomta el végleg, hanem új, merész, magával ragadó nyelvvel is. A hivatalos, akadémiai irodalom képviselőinek ellenállása miatt a nagy irodalmi harcok tüzeiben felfokozott erővel folyt a küzdelem mindenfajta elmaradottság ellen. Ezzel magyarázható az is, hogy néha még a múlt értékes hagyományaitól is elhatárolták magukat. Ady szerint „Petőfi szavánál van szükség jobb szóra“. Ehhez hasonlóan Móricz így méltatta Mikszáthot: „Emlékezünk rád és lerázzuk hatásodat. És talán rombolunk, de csak, hogy építhessünk.“ Az új lázas keresése fokozta az újító öntudatot. Ady büszkén állította magáról: „Míg nem jöttem, sírni sem tudtak szépen.“

Harcostársak azért itt is előkerültek a múltból. Ady vallomása szerint: „Fenn hirdettük, hogy mi Balassiéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztettünk.“ És a *Nyugat* majd mindegyik írója elődjének tekintette Vajda Jánost is.

Újításuk eredménye közismert. Megtörték a népnemzeti hagyomány erejét, visszaszorították az expresszivitás nélküli egyszerűsködést. Hatásos és nagy kifejezőerejű formáikkal értékben magasan a hivatalos és konzervatív irodalom fölé emelkedtek. A stílus addigi objektívizált jellegét, egyféleképpen hangolt tónusát gazdag és színes hangulatiság, feltűnően szubjektív jellegű közlés mód váltotta fel.

Új stílusformát általában az új eszményeknek megfelelően alakítanak. Nem ismeretlen azonban a hagyományból való újítás sem. Balassi Bálint az imádott nő bókolására szolgáló kifejezések egy részét a kódexirodalom, elsősorban a Mária-himnuszok eszköztárából vette. Innen való a litániastílushoz hasonló eszményítő szándék, amelyet áradó bókhalmozatokkal valósít meg úgy, hogy az imádott nő személyét és értékét a legszebb és legdrágább tárgyakkal (nap, csillag, rózsza, palota) vagy magasztaló elvontságokkal (boldogság, vidámság, ékesség) azonosítja: „Ő szemem világa, / árnékartartó ága, / jó szerencsés csillaga“ (*Júliát hasonlítja a szerelemhez...*) vagy „Ő kis ábrázatban / tündöklő menyei dicsőséges nagy szépség!“ (*Cupidónak való könyörgés...*). Mindez jól példázza a reneszánsz egyik legnagyobb vívmányát, azt, hogy az imádat kifejezésére elvilágiasodott.

Ady számára az újítás egyik forrása a régi költői nyelv volt: „iparkodtam a régi szavakat rálopni az újonnan jött fogalmakra [...] mint a legendák alvó daliái alusznak a legigazibb, legszebb magyar szavak.“ Közhasználatú szavakat bibliai jelentésben használ: „Ehezem, Uram, a jókedvet, / Szomjazom nevetésed“ (*Könyörgés egy kacagásért*). A régi protestáns énekköltészetből át és újította fel az állítást és tagadást összekapcsoló mondatszerkezetet: „Boldogok, kik szirthoz hasonlítanak / S nem rózsáihoz hő-vizeknek“ (*A szerelmetlenség Istenéhez*).

Ugyancsak a régi költői nyelv jellegzetes grammatikai formája Adynál a *-ván, -vén* képzős igenév vagy a *vala* igealak: „Csalva, csalódva, csalván / Kopár, régi sikodnak / Valál emlékezője“, Ady új stílusába régiségként illeszkedett be a sok inverzió is: *szent Istene a kacagásnak, ezer évig férge a rögnek*. És a múlt ize érződik az Adytól annyira kedvelt erősítő funkciójú igeveves ismétlésekben s a legtöbb figura etimológiában: *látva lássanak, titkok titka, híven hiszünk* és ellentétezzve: *hiszek hitetlenül*. Ami tehát Ady nyelvében új és szokatlan volt, az néha egészen régi forrásokból fakadt. Az Ady egészen új mondanivalóját kifejező stílus sajátos ötvözete volt az újnak és a réginek.

Tóth Árpád költői fejlődésének második szakaszában sokat ihletődött a hagyományokból. A *Két régi költő* című versében Csokonai és Berzsenyi emlékének hódol. Emléketek úgy idézi fel, hogy stílusuk néhány sajátosságát is kiemeli. Berzsenyit „zord énekes“-nek mondja, és stílusának az erejét dicséri:

*Vulkánszived nehéz lávája ellep:
Villámaid tüzétől csillagozva
Erőt tanul a halk utód kobozza,
S hallom zihálni sziklatömbü melled!*

A jellemzés már csak azért is találó, mert a költőelőld erőt sugárzó stílusának legfőbb alakító eszközéről, a képekről maga Berzsenyi mondotta, hogy „az érzelmek és gondolatoknak a lehetséges hévvel való kiöntései“. Tóth Árpád azonban nemcsak idézi Berzsenyit, hanem ki is aknázza eszköztárát, és sokat hasznosít stílust alakító eljárásai közül is. Néhány versében antikos sajátosságok és még inkább a nyelv energikusabb tónusa, több erős hatású képe Berzsenyi-örökséget sejtet:

<i>Igen, míg külnn a bús kor rossz viharja Vak hullámokkal zúzni fenyeget, S a vén világot jajgatni kavarja, Hajókat sújtva és reményeket,</i>	<i>Ó, jertek, megpihenni, felpihegni A parton, ahol megtörik az ár, Ahol a vad vész verve búj lihegni, Mert Prospero varázsvesszője vár.</i>
	(Prospero szigetén)

József Attila stílusát a húszas években az izmusok mellett a népköltészet is megtermékenyítette. A folklórhoz fordulása része az ebben a korban irodalomban, zenében egyaránt fellendülő népiességnek. Népköltészeti formák keresésében ősi forrásokig, a *Kalevaláig* és a vogul medvénekig is eljutott. Ősi sajátosságokat, alliterációkat és bővülő ígéseket újít fel:

*Szól a szája szólítatlan,
gondja kél a gondolatban*

*erőlködik ám az erkölcs
zsigereim zsugorgatja.*

(Szól a szája szólítatlan)

Az átvett népköltészeti elemeket azonban kortársai, a népi írók eljárásaitól eltérően nem hagyta meg eredeti formájukban, hanem stilizálta őket. Azt tette a költészetben, amit Bartók és Kodály a zenében. Átvételeit formailag csiszolta,

kora irodalmi eszményeihez igazította, vagy pedig maga alkotott folklór-minták alapján újak számító eszközöket:

*De patakra nem találok,
mindenütt csak fagyot látok.
S patak kéne, napfény kéne,
lehevernék az ölébe.*

(Szomorúfűz)

Ezzel nemcsak gazdagította és korszerűsítette a szépirói nyelvet, hanem a költőiség fogalmát is kibővítette, és új lehetőségek felé irányította a fejlődést.

Stílusutánzás, stílusmontázs

Elég gyakori, hogy az író csak egyszeri, alkalmi esetként, tehát csak egy-egy irodalmi műben szerepeltet valamilyen átvett eszközt vagy stílári sajátosságot. Ennek célja rendszerint valamelyik íróelődre való emlékezés, egyéni stílusának mint hangulatnak a felidézése. Ady *Vitéz Mihály ébresztése* című versébe a tőle csodált Csokonai stílusát egyénítő szavakat sző, és jellemzi is kifejezőmódját:

*Szavak, „szárnyatok bársonyára“
„Szedegessetek violaszagot“*

—————
*Kiszállnak a finom, friss kellemeik
Vitéz Mihály gyepedző sírjából.*

Bár Arany Jánost elődjének nem tekintette, írt Ady egy olyan verset is, amelyben Arany stílusára jellemző sajátosságokat találhatni, elsősorban sűrítő szerkezeteket és nagy gonddal formált egyszerű és világos közlésmódot:

Elfelejttem

*Sok öröömöm, sok szerelmem:
Szép elmenni: ez az „elvem“.*

(Nem feleltem magamnak)

József Attila egyik korai verse viszont Ady szimbolikus stílusát utánozza. Feltehetőleg az ő Kaján és az Ond vezér unokája motívum ihlette meg, és nagy hatással lehetett rá Ady stílusának zeneisége is:

*Fakó köntösben, hőszin ménlován,
álomban, éjjel itt jár Ősapám,
ruhája egyszerű, díszet nem visel,
de nagy szemében őserő tüzel.*

—————
*rám néz, szemembe, kezet fog velem,
bús apa bús fiával, csendesen.*

(Ősapám)

Egészen más a forrása egy Flórához írt versének. Régi emléket idéz, a kolostori irodalom, a Mária-himnuszok hangulatával lepi meg az olvasót. E hangulat felkeltésében szerepet játszik a régies képzéseket (örvendetesség, kívánatosság) utánzó *harmatosság*, a gótikus halmozó részletezés meg a régies ritmus és rím:

*Ő a mezőn a harmatosság,
kétes létben a bizonyosság,
lábai kígyóim tapossák,
gondjaim mosolyai mossák.*

(Flóra, Megméressel!)

A múlt evokálása mégsem a múlthoz, hanem a jelenhez közelíti a verset, hisz a költő nagyon is aktuális élmények és érzelmek kifejezésére használja fel a régít utánzó formákat.

Egészen érdekes Dalos Györgynek az a kevésbé ismert verse 1967-ből, amelyben az *Ómagyar Mária-síralom* jajdulásait felidéző szavaival a háborútól sújtott

vietnami nép szenvedéseit fejezi ki az emberi együttérzés hangján. Ebből egyetlen szakasz is jól igazolja, hogy a mai nyelven és mai téma közléseként hogyan lehet hatásosan felhasználni egyik legrégebb irodalmi emlékünkhöz fordulatait és stílárius jellemvonásait:

*Vasszegekkel verettél
vasszegek az égen
keserűen kintattál
ó én ékességem*

*Már nekem nem vigasz
bosszú kell a sebre
ezer év egy anyának
kevés hogy fiát feledje*

(Vietnami Mária-siralom)

A stílusutánzás múltat idéző sokféle típusa közül csak felsorolásszerűen említjük meg Kazinczy Zrínyi-utánzatát, Tóth Bélától a *Mikes Kelemen CCVIII. levelét*, Weöres Sándortól a *Psyché — Egy hajdani költőnő verseit* vagy Karinthy Frigyes elődöket bíráló paródiáit. Mindegyik típus lényeges mozzanata, hogy bennük a múltat a jelenhez közelítik, a régies formákkal új, a saját mondanivalót igyekeznek kifejezni. Egyben színezik egyéni stílusukat, és kapcsolatot teremtenek az elmúlt korok értéket jelentő közlésmódjával.

Az esetek többségében egy-egy versben a múltat csak egyféle stílus képviseli. Ismerünk azonban olyan költeményeket is, amelyeket nem egy, hanem több múltbeli stílus színez. A lényeg ez esetben sem az archaizálás, legalábbis nem ez az elsődleges funkció. Igaza van Tompa Józsefnek abban, hogy a „pusztán nyelvi régiességek felhasználásáról nagyon attólódik a hangsúly a hajdani stílusok jelenbe való átmenésére és a költő-elődök jellegzetes kifejezéseinek, beszédmódjának rejtett, reminiszcenciaszerű idézésére“ (*A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, 1972).

Minderre az egyik legjobb példa Babits *Ősz és tavasz között* című verse. Gazdag sokféleségéből csak néhány stílust említek meg. Van benne népdal-ritmust idéző sor: „Olvad a hó, tavasz akar lenni. | Mit tudom én, mi szeretnék lenni!“ Kiemelkedik belőle az egész vers hangulatán eluralkodó refrén, a középkori haláltánc-énekekre emlékeztető „Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!“ Arany stílusát juttatja eszünkbe ez a részlet: „Mennyi munka maradt végezetlen! | S a gyönyörök fája megszedetlen“. És az impresszionizmusra vall a vers elején olvasható, érzetkeveredést tartalmazó „ősz boros ének“, valamint „Megfülledt már hűse a pincének“. Más sajátosságai alapján mindkettő közel áll Tompa Mihály és Lévy József őszi verseihez is.

S ha e stílustechnika értékét, sajátos szerepét keressük, több lehetőségre is gondolhatunk. Elsősorban arra, hogy a költő sok mindennel csökkenteni, tompítani igyekszik halálfélelmét. Lélektanilag halálfélelmet csökkentő mechanizmusnak számít a versben az, hogy néha a maga személyétől eltávolodva, általános emberi sorsként ír a halálról. És erre sok más eljárás mellett jó eszköz a stílusmontázs: elődök stílussajátosságainak felhasználása azzal a céllal, hogy elrejtőzzék egy valamilyen „összírói“ stílusban. Persze arra is gondolhatunk, hogy a stílusalakításnak ez a munkája mint valami érdekes, bántó gondolatokat előző tevékenység elvonja a figyelmet a halálfélelemlről. A költő mintha megfedkezne az őt nagyon is kínzó gondolatról, mert „teljesen bűvöletébe ejti művészete“ (Baránszky Jób László: *A stílusklekticizmus kérdése Babitsnál és Kassáknál. Formateremtő elvek a költői alkotásban*, 1971).

Stílustörténeti szempontból viszont az is lényeges, hogy Babits kiknek a stílusát evokálja. Ebből is kiviláglik, hogy kiket tekintett elődnek, és főleg, hogy mit tudott leginkább a maga új kifejezőmódjához hasonítani. A középkori irodalom stílárius értékeinek az elismerése és Arany tisztelete Babitsnak ebből a verséből is kiderül.

Igy tehát egyetlenegy mű stílusának a szintjén is, ugyanúgy, mint ahogy a korstílusok esetében láttuk, a stílusalakítás dinamizmusát a régi és az új viszonya határozza meg. Ennek az eleven kapcsolatnak a lényege Babits költői megfogalmazásában az, hogy az írók és művek „egymásnak felelnek tér és idő távolságain át“. Megéri tehát, hogy a múlt és jelen, hagyomány és újítás viszonyát, stílust alakító erejét tüzetesen is tanulmányozzuk, és hogy ennek a kapcsolatnak mint egyik lehető vizsgálati szempontnak előkelő helyet biztosítsunk a stílustörténetben.